

zatím máme víc výroků, slibů a proklamací než skutků; to je zatím ještě přirozené. Ne, že by vývoj od proklamací k skutkům nebyl nejedním mužem, jemuž je v hloubi duše odporný. rušen; ale i to je přirozené. Není důvodu nevěřit, že vývoj k skutkům nastává a nastane. Mám skromný návrh, aby se součástí vývoje stalo i hnutí proti metodě pěti vět. A proti pisatelům pěti vět. A proti spokojeným čtenářům pěti vět. Národy musí mít možnost číst „dílo Cornelia Jansena“. Kompletní. Původní text.

Národy ovšem musí mít i schopnost a chuť číst „dílo Cornelia Jansena“. Bude to dost obtížné čtení. Přečtší si pět vět je mnohem snažší.

LL. č. 5, 28. března 1968

Dušan Hamšík

Procesy, které dělaly dějiny

Nosím ty otázky v hlavě už řadu let, třebaže jsem se s nimi zatím nedostal dál než do cenzurního archivu, do bezútešných fasciulí interní korespondence v předpokojích mocných a do úzkostného soukromí lidí, jejichž osud prošel závratnou křivkou od veřejné činnosti přes výsluní slávy k vézeňským kobkám a posléze přes předsíní mrtvých k mnohaletému ghettu, v němž žili mezi námi zhanobení, vyvržení a opuštění. Jsou tu také mrtví: Slánský, Geminder, Frejka, Frank, Clementis, Reicin, Šváb, Margolius, Fischl, Šling, Simone a další. Čistě ve faktickém smyslu se jedná o sérii skandálních justičních vražd, z nichž každá jednotlivě v sobě tají hodnotu Dreyfusovy aféry, nemyslíme-li při Dreyfusově případu jen na sám justiční zločin, nýbrž především na mnohaletou očistnou kampaň, zasahující základní východiska veřejného smýšlení i soukromé morálky *muže z ulice a ženy z domácnosti*.

Proč se k tomu vracet? — říkají mnozí, a nejenom ti, jejichž svědomí je tak či onak zatíženo, kteří se na tom tak či onak fakticky podíleli. *Je to už bezmála dvacet let, život šel dál, čas mnohé zasul* — říkají nejenom ti, kdo přiložili tak či onak ruku k dílu, nýbrž i mnozí ti, jejichž ruka byla obětována a kteří vyvázli. Mnohé zdánlivě potvrzuje tento milosrdný postoj. Lze posloužit přízračným obrázkiem z letoviska poblíž Prahy, kde žijí nedaleko sebe někdejší vyšetřovavec a někdejší vyšetřovatel, oba v penzi, oba zlomení fyzicky i duševně, oba svým způsobem oběti, oba si od té doby prožili své, někdejší mučení i mučitel se setkávají ve výletní restauraci u oběda, aniž si co vyčítají.

Nejde samozřejmě o bezúčelné rekriminace, mrtvým nelze vrátit životy a prožité osudy nelze vrátit k jistému bodu a tamodtud je začít znova, což jedině by byla skutečná rehabilitace. Nejde ani o usilovné a

úporné pátrání po faktických vinicích a jejich dodatečně potrestání, neboť puzení po pomstě, do něhož často přesahuje lidové právní povědomí, je noblesně vzdáleno právě těm, kdo v utrpení pohledli zblízka do tváře záhadě života a smrti, darmo si jejich jménem zaměňují *spravedlnost za pomstu* huráradikální vrstvy v přelétavém náporu dnes tam a zitra onam.

Je samozřejmě nutné trvat na tom, aby míra zavinení faktických vykonavatelů — vyšetřovatelů, prokurátorů, soudců a dalších — byla znovu prozkoumána a posouzena. Tím se však odpoví jen na malou část otázek, které jsme povinni si v této souvislosti připustit a položit. Jejich potrestání, byť sebetvrdí, by se však mohlo stát ošidnou pilulkou, utišující svědomí a vyvolávající klamný dojem, že vše je vyřízeno a odyto: *po zločinu následuje trest*, třeba opožděný, *spravedlnost* bylo učiněno zadost, náš štít je zas čistý, můžeme pokračovat. Toto kriminální schéma, ostatně značně sporné i na samotné kriminální půdě, však naprosto selhává tam, kde *kriminální* podoba či vyústění dějů jen kryje jejich pravou povahu *politickou a morální*. Zdánlivě radikální volání po potrestání viníků, jakkoli oprávněné, si tak z jednoho pólu podává ruku s milosrdným postojem na druhém pólu a usvědčuje samo sebe z ne-radikálnosti, neboť ponechává nedotčeno celé rozlehlé pole mezi póly, pole plné otázek, jež se nás hluboce dotýkají a jež miří k podstatě. Naléhavosti těchto otázek nás nezaví ani nejpřísnější potrestání faktických vykonavatelů, ani to, kdybychom podlehlí odvěkému lidskému nutkání a prosadili si zásadu *oko za oko, zub za zub*.

Proč nás politické procesy z padesátých let a otázky, jež s nimi souvisejí, tak vzrušují? Proč nemůžeme dát za pravdu třeba době miněným poukazům, že nemá smysl vracet se o dvacet let do minula, když dnes jsme jiní, jinde a míjeme jinam?

Mínulost je zvláštní fenomén. Je až dojemné sledovat, jak praktičtí političtí vůdcové vždy znovu a znovu podléhají sklonu nakládat s minulostí jako se svým subalterním podřízeným: jak jí přistíhují ke svým potřebám, jak zatajují, přimýšlejí a obmýšlejí v klamném domnění, že právě oni a jen oni jsou logickým vyvrcholením a korunou předchozího vývoje. Často se jim to daří, jsou-li obratní a mají-li ve svých službách bystré odůvodňovatele, kteří zamožují dějiny nejrůznějšími legendami a mýty, z nichž mnohé přežívají dlouhá léta a působí i dávno po smrti svých vůdců. Ke zvláštnostem minulosti však patří i její trpělivá houževnatost, povznesená nad každodenní praktiky a křiky. Její moc pochází z jiného světa než jím pomíjíva moc praktických politikých vůdců. Je jí vdechnuta přirozenou lidskou *potřebou continuity*, k níž tíhne každý osud individuální i společný.

Tím, co bylo, jsme patrně určeni mnohem víc, než si myslíme, trvá to v nás bezděčně nebo i proti naší vůli. Přítom nám mnoho tendencí, skutečností a okolností

vývoje zůstává skryto. Tvoří jakési souvislé pásmo *neveřejných dějin*, bez něhož se tzv. veřejné dějiny jeví jako neúplné, kusé, ne pravdivé a pochopitelné. Společenské vědomí, jež nemohlo tak či onak reagovat, absorbovat a vyrovnat se s tím, co žije svěbytným životem v archívech, badatelnách a v paměti účastníků se podobá nemocnému, který není způsobilý podstoupit náročnější kúru, dokud nepřekoná rýmu. Nevyložené, nepřiznané, neřešené či nedořešené problémy se nejenom sečítají, nýbrž i kupí a kumulují, jejich neprůhlednost nabývá nezaslouženě iracionální povahu. A tak výsledkem úzce účelového *formování* minulosti bývá *deformování* přítomnosti, vytváření falešné a lživé *kontinuity* končivá tíživě pocitovanou *diskontinuitou*, která charakterizuje národní krizi.

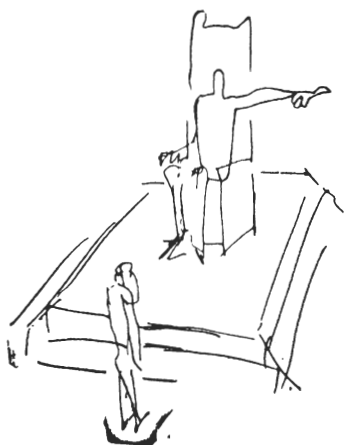
Zajímavé přitom je, jak potřeba kontinuity suverénně ruší hranice mezi generacemi a prokazuje vyšší jednotu toho, co se svářilo, atakovalo a popíralo. Je ostatně známo, že současníci nejhůř chápou svou dobu: obvykle formují své postoje pod tlakem okolností, jež se jim zdají podstatné a jež čas zhodnotí jako podružné. A tak jsme například v sousedním Německu svědky toho, že teprve nová generace prokazuje vůli a schopnost plně pochopit zločiny nacistické éry. Němci mnohé vyhráli tím, že prohráli válku a byli donuceni znovu a od základů promýšlet smysl své národní existence. Teprve nová generace si plně připouští odpovědnost za nacistické zločiny, ač se na

nich ve faktickém smyslu nikterak nepodílela, pocituje je jako dějinné zatížení, které přesahuje do dneška a zítřka, tedy jako *své* zatížení. Něco podobného, třebaže s opačným znamením, lze pozorovat i v sovětském Rusku. Fenomenální válečné vítězství, stvzované až do dneška ve vědomí vládnoucích současníků je mladší generací pozvolna relativizováno poukazováním na stinné a sporné stránky tohoto obdivuhodného výkonu a jeho interpretování. Pod povrchem prorážejí obavy, aby předřazené setrvávání na vítězství nepřivodilo ustrnutí a porážku, jež je ostatně potenciálně přítomna v každém vítězství.

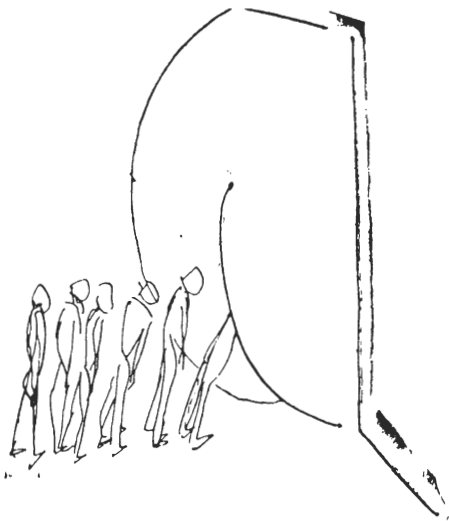
Znovu se vrací stará otázka: Kdo prospívá svému národu? Ten, kdo mu zatazuje jeho omyly, slabosti a svézálíbné legendy, anebo ten, kdo na ně kriticky poukazuje a rozvrací je? Ukázalo se, že před starovlasteneckým nalháváním do vlastní kapsy není předem pojištěna žádná generace, žádná politická reprezentace, žádná třída a žádné hnutí, jakkoli ve svých východiscích svěží, nadějně a revoluční. Vynikající německý sociolog a publicista Harry Pross píše, že nacionalisté si počínají tak, jako by přehlíželi nepřijemných skutečností *posilovalo národní charakter*. Mluví samozřejmě o Němcích, a dodává:

Ten charakter se pak podle toho také vyvinul.

Následky takového nekritického počínání vůči sobě samotným, které lze snad vyjádřit oním našim pověstným *co je české, to je hezké*, jsou dnes zjevnější a



Jiří Jirásek



priznávají se obecněji než včera. Jeho plodem je rozšířený společenský typ: člověk vytržený z dějin, necitící souvislost ani s minulým ani s budoucím, člověk uznávající pouze sebe samého a svou přítomnou chvíli, vulgární a panovačný, bez úzkosti hotový zakázat, potlačit, vykořenit vše, co se nepodobá jemu samotnému a jeho sebejistým představám. Společensví, v němž převládne anebo jen vládne tento společenský typ, krácející sebevědomé dějinami od jejich počátků, si musí vždy znovu a od začátku promýšlet samotný smysl a oprávnění své existence, jakmile se takové nadvlády zbaví. To je náš dnešní čas: čas účtování a výhledů, čas přehodnocování a hledání nových programů. Nepřekvapuje, že Slováci mohli dříve zaujmout určitější postoje a jasněji formulovat své požadavky, neboť si v celonárodních diskusích připustili a uvědomili alespoň nejožehavější problematiku své minulosti, vztah čechoslovakismu a luďatví a obviňování z buržoazního nacionalismu; pod tímto heslem se v padesátých letech vedly politické procesy proti slovenským představitelům — a v jejich pochopení je slovenská veřejnost o mnoho dál než veřejnost česká.

A tak se znovu a v širších souvislostech vracíme k našim politickým procesům z padesátých let. Vracíme se k nim nikoli přesto, nýbrž právě proto, že jsme jiní, jinde a míříme jinam. Zřetelně cítíme, že k tomu potřebujeme nikoli zataženou oponu a frázi o čase, který vše zahladí, nýbrž naopak plně osvětlenou scénu a neuhýbavou nekotavou výpověď, třebaže přerývanou vzrušením nad závažností sdělení. Její dramatickosti je nepřirozeně vyhocena předchozím zatažováním a zakazováním. *Opožděně* jsme v situaci, kdy potřebujeme *pochopit minulost*, abychom ji mohli *překonat* a opravdu mířit jinam. Socialistický řád je v naší zemi sice stále mladý, ale zas už ne natolik mladý, aby nepředstavoval jistou dějinnou epochu, třeba neuzavřenou. Vždyť, časově vzato, je mu právě tolik let, kolika se dožila první republika od svého začátku až do svého konce. Není a nemůže být stále jen subjektem, nýbrž i předmětem zkoumání, analýz a zobrazování. Kdo jeho jménem a zdánlivě v jeho zájmu brání jeho sebezpoznaní a sebereflexi, prokazuje mu jen zdánlivě dobré služby, neboť přinejmenším uzavírá zdroje jeho možného dalšího rozvoje.

Výpověď, analýza, zobrazování — to pro mnohé znamená výcházet z toho, co je běžné, nejčastěji se vyskytující, všem zjevné, blízké a dostupné, co leží poblíž matematickému průměru a zdá se tedy typické. Nelze tuto metodu upírat nikomu, kdo věří v její plodnost. Zdá se však, že pravda je ztajena spíše v dějích a událostech výrazných a výjimečných, v nichž jsou konflikty vyostřeny do krajnosti a až na krev. Zdá se, že v tomto výrazném a výjimečném lze zřetelněji než v matně průměrném číst výpověď i o tom, co bylo běžné a typické.

Slycháme totiž, že politické procesy byly náhod-

ným a výjimečným výsledkem, něčím, co nakrátko zazařilo a opět uhaslo. Uznává se, že šlo o zločinný exces, jehož povaha je charakterizována sama za sebe, bez dalších souvislostí, a že tedy jde o záležitost uzavřenou a odbytou, k níž nemá smysl se vracet a kterou uměle oživují pouze skandalizující, toužící po bulvárních senzacích. Tomuto výkladu zdánlivě nahrává katastrofální poznání, že v inscenovaných procesech byli odsouzeni a popraveni lidé naprosto nevinní, což nemá v českých dějinách obdoby ani předtím ani potom. Zdrucující fakt neslychaných justičních vražd přitahuje pozornost a odsouvá do pozadí politické a historické ovzduší a podmínky, v nichž mohly být spáchány. Nadto jsou extrémní procesy časově soustředěny do několika málo let, v této své původní podobě se už neopakovaly, což se opět zdá potvrzovat jejich výjimečnost a náhodnost. V této souvislosti — a rovněž v souvislosti s obdobnými procesy ve většině dalších socialistických zemí — se poukazuje na berijovsko-stalinské spiknutí, jehož zločinné prodloužené ruce zvenčí zanesly i na naši půdu něco, co se do ní naprosto nehodilo.

To je samozřejmě pravda: účast berijovských plnomocníků, „učitelů“, jak jim říkali naši pomahači, na konstrukci obvinění, vyhledávání „viníků“, jejich vyšetřování a souzení je dnes už méně než veřejným tajemstvím, potvrzeným mimo jiné i tím, že tito plnomocníci byli v Sovětském svazu po odhalení Beriji popraveni. Tyto faktické a nikoli nepodstatné souvislosti a okolnosti našich procesů budou plně prozkoumány a objasněny, až k tomu dozraje čas a vůle nejenom u nás.

Avšak v této faktické pravdě není obsažena celá a plná výpověď. Nadto pouhé odkazování na berijovsko-stalinský okruh nepřijemně připomíná alibismus, který tak příkře vyčítáme jiným. Říkají-li Němci, že za nacismus je odpovědná pouze imperialistická špička, nejvýš koncentrovaná finanční oligarchie, která svedla národ a zneužila jej, cítíme, že tu jde o pokus očistit národ, který si sám lže, aby se zbavil odpovědnosti za selhání a poklesnutí, odstupuňované sice mírou účasti zdola nahoru, zasahující nicméně tak či onak všechny: národ *jako celek*, národ *jako kontinuum* — tedy i generace narozené po nacismu. Víme, že ani nejsvětější diktatura, ani nejtvrďší režim osobní moci se nemůže nadlouho opírat jen o teror proti všem, že se více či méně musí opírat o *vědomy souhlasu*, že se realizuje prostřednictvím aktivní účasti či pasivní neúčasti rozhodujících vrstev národa. Odpovědnost faktických vykonavatelů, na které je nutno trvat, nic nemění na této obecnější povaze problému. Bolestně otevřenou otázkou, charakteristickou pro lidskou situaci v podobných systémech, zůstávají postoje těch, kdo od začátku nesouhlasili a neměli přítomnou možnost svůj nesouhlas reálně projevit. V tomto smyslu, ať kdo z nás třeba ještě nebyl naživu, ať mu to nebylo po

vůli či to už tehdy přísně odsuzoval, jsme i za politické procesy odpovědní všichni: národ jako celek, jako kontinuum. Je to temná skvrna naší minulosti, zatížení našich dějin, jimiž jsme určeni v dobrém i ve zlém. Ani toho zlého se nemůžeme prostě jen odříci: můžeme se s ním vyrovnat pouze tím, že je pochopíme a překonáme. Do našeho zorného úhlu se pak dostanou i nenáviděné kampaně, apelující na nízké, primitivní a pokleslé struny v duši lidu, jen aby v ní probudily nevoli a pogromistické rozhořčení — v takové atmosféře může prokurátor pronášet velké řeči, soudce vynášet rozsudky a kat navlékat rukavice nejen bez obav, nýbrž dokonce za potlesku davu. Bylo by trapné citovat nyní souhlasné projevy, rezoluce žádající nejtvrďší tresty, básnické vyzývání krutosti. Pro mne je tato atmosféra soustředěna do obrázků drobného plavolasého děvčátka, které se vzrušeně vztýčuje ve školní lavici, modré oči plné touhy po spravedlnosti: *Pověste je všechny!*

Poukaz na berijovsko-stalinské spiknutí jen zjednodušeně supponuje širší a obecnější kulisu, jež tvoří pozadí našich politických procesů. V té době se rozpadá válečná protihitlerovská koalice, Spojené státy se netají tím, k čemu by mohly využít monopolního vlastnictví atomové zbraně, Stalin na to reaguje po svém, studená válka je rázem ve vzduchu. V evropských socialistických zemích končí období hledání domácích modelů socialismu, odpovídajících tradicím, mentalitě a přáním domácí politické reprezentace, spjaté více či méně s lidem, všude se postupně, ale rychle přistupuje k zavádění modelu stalinského. Politické procesy jsou nepochybně nástrojem této politiky.

Ale museli bychom proti zdravému rozumu i proti vědeckým poznatkům přespříliš uvěřit v magickou démonickou moc Stalinovy osobnosti, abychom si nepřipustili, že i v našem domácím prostředí alespoň potenciálně dřímaly předpoklady pro přijetí a zavedení stalinského modelu. Mnichov, ztráta samostatnosti a posléze válečný vývoj přivodily takové změny ve smýšlení našich národů, že socialistické řešení jejich budoucnosti se stalo přáním a vůlí většiny. Rovněž zahraniční orientace naší země, spoléhající se na mocného sovětského garanta naší státní samostatnosti, byla jednotným řešením všech realistických proudů naší politiky, jehož autory byli stejně Beneš jako Gottwald, ač představitelé různých tříd. Bylo to řešení celonárodní, celostátní, na němž nikdo v minulosti ani v přítomnosti nechce nic měnit, neboť je výrazem širší evropské i užší naší národní a státní reality. Jeho předpokladem je naše přátelství a spojení se sovětským svazem. V roce 1945 mělo toto přátelství a spojení zřejmě mnohem větší prostor pro svou realizaci než v roce 1950. V těch letech také krystalizují v nekomunistických i komunistických kruzích neobyčejně zajímavé představy o *československé cestě*

k socialismu. Jejím politickým výrazem byla neformální dynamická Národní fronta, jejím vůdčím znamením přání uskutečnit socialismus demokratický, odpovídající dosti vyspělým hospodářským, civilizačním, kulturním i politickým poměrům naší země. Pro všechny tyto obory se také vypracovávaly a zčásti již uskutečňovaly koncepty, které zajisté v sobě nesly znaky našich národních slabostí, ale jejichž životnost a přitažlivost dosud nebyla zkoušena.

Lze snad s jistou obrazností říci, že na lavici obžalovaných seděl Rudolf Slánský a další pouze v *zastoupení československé cesty k socialismu*, když její nekomunističtí představitelé odešli či zmizeli jinak. V rozporu se svým faktickým počínáním a úlohou v době procesů na ni de facto seděl i Klement Gottwald, jeden z autorů i vedoucích strůjců této linie. Uvážíme-li, že se Gottwald vlastně totožňuje a účastní na popření, likvidaci a odsouzení svého celoživotního díla, jemuž věnoval všechny svůj talent, intelekt a nemalé osobní oběti, ustrneme nad hloubkou tragédie, jež se v závěru života rozklenula nejenom nad jeho osobou, nejen nad jeho osobními vztahy k dlouholetým přátelům a soudruhům, jimž posléze schválil rozsudek smrti, nýbrž i nad hnutím, jež představovalo.

Nejenom Gottwald se musel stát jiným, i další političtí představitelé se postupně museli stávat jinými, aby byli schopni uskutečňovat jinou linii. Patří ke chmurné logice věci, že byli postupně střídáni jinou garniturou vůdců, kteří byli bytostně způsobilejší pro nový systém, kteří ho formovali a byli jim formováni, shora dolů a zdola nahoru. Politické procesy z padesátých let, jakkoli samy o sobě ojedinělé, náležáme tedy na počátku dalekosáhlého a dlouhého *společenského procesu*, dosud neobjasněného a ani neuzavřeného. Ještě v roce 1954, tedy po Stalinově i Gottwaldově smrti, je popraven Oswald Závodský. Souzení nejsou jen komunisté — proces s Miladou Horákovou tu svědčí za mnohé jiné. Z vlivu na veřejné záležitosti jsou plánovité a brutálně vyřazovány neaktivnější, vskutku *dějinnotvorné* vrstvy, zahraniční vojáci ze západu i z východu a vůbec odbojoví bojovníci — truchlivost jejich osudů bude těžko kdy vyjádřena. Potlačováno je vše, co je průbojné, originální, co se liší a přesahuje povolené meze. V roce 1961 je vězněna a persekvoována skupina komunistů, kteří nesdílejí názor stranického vedení na jugoslávský typ socialismu. Metody represe se sice zřikají krajního prostředku, o to však jsou vynalézavější, rozvětvenější, o to víc pronikají do bytostné struktury našeho života. Všichni se stávají jinými.

Lze se spokojit s výkladem, že šlo o náhodný exces? Výstřelky bývají poměrně snadno a rychle napravovány. Procesy se sice odbyly v několika málo letech, jejich napravování však — a nejde tu jen o faktické rehabilitace — prochází zvláštními peripetemi a trvá dodnes, kdy se musíme cítit teprve na začátku. *Politické*

ké procesy z padesátých let jsou sice výstředním, ale současně určujícím znamením doby. Soustřeďují a předznamenávají problematiku, která je typická a obecná. Jsou citlivým nervem, úhelným bodem epochy, který ve své neopakovatelné jedinečnosti obsahuje vše.

Nezbývá než připustit, že jde o zákonitý projev systému, který dosud nebyl pojmenován. Termín *kult osobnosti*, tedy *jedné jediné*, nevystihuje sífku ani hloubku problematiky a těžko zřejmě obstojí i na samotné domácí půdě marxismu, třebaže má na mysli výraznou, silnou a mnohoznačnou osobnost Stalino-
vu. Může jedna osobnost, byť sebesilnější, určit tvář a ráz politiky, ekonomie, kultury, státní správy, vojenství, morálky, psychologie a všech dalších složek života? Za jakých okolností se může půda socialismu stát živnou půdou pro takovou koncentraci moci, která nemůže nepřivolávat přirovnání se soustavami nesocialistickými a protisocialistickými? Jak ovlivňuje režim osobní moci ekonomické koncepce a jak ony ovlivňují mocenskou soustavu? Co je určující, jaký je jejich vzájemný vztah? Jaký je vliv historických momentů a tradic, jimiž je volky nevolky poznamenáno každé hnutí? A jak toto hnutí reaguje na dobové rozložení sil ve světové aréně? Jak na protivníky — a protivníka na ně? Jaké jsou jeho vnitřní omezení a slabosti, odkud pocházejí, za jakých okolností jsou v klidu a za jakých se aktivizují? Jaká je úloha a vliv vůdčích postav, jejich psychologie, osobní úroveň?

Sérii otázek by bylo možné rozšiřovat, aniž neznáme odpovědi. Nemůžeme je hledat sami, neboť se z větší části týkají mezinárodního dělnického hnutí, jeho různých vývojových fází i jeho současnosti. Naše komunistické hnutí bylo jeho součástí, naši političtí představitelé sdíleli jeho postoje, formovali se uprostřed jeho klimatu — a bylo to už tehdy hnutí masové.

Jsme povinni položit mnohé otázky i sami sobě: Za jakých podmínek jsme se ukázali způsobilí přijmout tento systém? Které společenské síly, které vrstvy přejaly úlohu jeho nositele? Z jaké potřeby, z jaké iluze či úmyslu? Které a jaké vedoucí osobnosti se staly jeho výrazem? A do jaké míry byly výrazem lidu, jeho reprezentací? Co v našem národním povědomí, v našem historickém sebeuvědomění, v našem citění, charakteru a uznávané morálce představuje to, co nebrání selhání a poklesnutí? A jak se na naši národní povaze podepsala okupace, během které se u nás rozšířila přízpusobivost, vůle přežít, přečkat, přezimovat?

Nejde o trapné mravní horlilství ani o přivolávání sebetryznivých exhibicí, jež bývají prohané, falešné a odporné. Vývoj obecných věcí, hluboce pochopitelná a lidská potřeba smysluplně žít za daných podmínek vyvolává v život etické postoje, které častým používáním nabudou hodnoty stereotypů. Jsou nám blízké, srozumitelné, uznáváme je či alespoň respektujeme, a teprve nezávislý pohled zvenčí nám naznačí

jejich spornost či pomýlenost.

Vytykal jsem před časem jednomu svému známému, že se podílel na ne právě čisté věci a poukazoval jsem na to, že jeho svoboda nebyla omezena natolik, aby se na té věci nemohl aspoň nepodílet. Odpověděl mi dlouhým vysvětlujícím dopisem, ve kterém jsou také tyto smutné věty:

Nevytvářel jsem nikdy žádné osobní koncepce. Jsem víc než polovinu života komunista. Pomáhal jsem straně, jako ostatně většina jejích členů, k úspěchům i omylům. Vždy jsem ji hájil, věřil a nikdy neopustil. Tak to budu dělat i dál. Odchod do soukromí? To bych na tom musel být tak dobře jako ten, koho vzpomínáš. A to nejsem. Mláďi je pryč a do penze daleko.

Přivolalo mi to z paměti vzpomínku na celodenní diskusi se starým zasloužilým komunistou, tehdy už na odpočinku, který se svého času významně podílel na přípravě politických procesů v padesátých letech. Jeli jsme za ním před lety se skupinou historiků, kteří prostudovali dostupnou dokumentaci, ovládali problematiku a potřebovali si u něj ověřit některé detaily, jež se týkaly i jeho podílu a odpovědnosti. Byla z toho prudká hádka, hájil se jako lev, s veskerým elánem a výbušností starého harcovníka, ale argumenty dobře připravených historiků byly nevyvratné. A on, rozervaný tím černým nevděkem, nakonec řekl:

Pevně jsem věřil, že to byl svatý zájem strany. Svěřili mi to proto, protože věděli, že vždycky a ve všem poslechnu stranu. A i kdyby mi řekli, dej hlavu na špalek, my ti ji useknem, je to zájem strany, poslechl bych a dal bych hlavu na špalek.

Krátce poté zemřel. Jeho smrt mi připadá spíš duševní než fyziologická: nemohl se vyrovnat s tím, že co dělal z upřímného přesvědčení a v dobré vůli, může být teď zlé a zločinné.

Etický stereotyp *on to myslel dobře* přestává být omluvou anebo třeba jen polehčující okolností. Dobrá vůle a spolehlivá poslušnost přestává být kritériem způsobilosti, namísto ní nastupuje vlastní rozhodnutí a vlastní odpovědnost — odpovědnost nikoli na účet konkrétního vyššího či anonymního nejvyššího, jež snad smí platit leda ve válce. Při jednání *na pokyn shora* se dostává do osvětlení nejen ten, kdo pokyn dával, nýbrž i ten, kdo ho přijal a plnil.

Snad v takovém nazírání můžeme spatřovat příznak naděje, že sotva započaté dějiny demokratického socialismu, přerušené politickými procesy, neskončily. Snad teprve začnou.

LL č. 5, 28. března 1968

